

“Molla Nəsrəddin” jurnalının Türkiyə satirik mətbuatı ilə qarşılıqlı əlaqəsi

Gülbeniz Babayeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: gulbeniz-babayeva@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə XX əsrin əvvəllərində nəşrə başlayan “Molla Nəsrəddin” satirik jurnalının Yaxın və Orta Şərq xalqlarının zəngin ədəbiyyatına və satirik mətbuatına təsirindən bəhs olunur. Türkiyədə bu satirik mətbuat orqanına yüksək qiymət verilmiş, onun təsiri ilə bir çox satirik qəzet və jurnallar nəşrə başlamış, “Molla Nəsrəddin” ənənələrini uğurla davam etdirmişlər. Bununla yanaşı, məqalədə türk satirik ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri Namiq Kamal, Ziya Paşa və başqalarının əsərlərinə molla-nəsrəddinçilərin yazdıqları bənzətmə, nəzirə, parodiya və təhziillər müqayisə və paralellər əsasında təhlilə cəlb olunur. Məqalədə Mirzə Ələkbər Sabir, Salman Mümtaz, Cəfər Cabbarlı, Qurbanəli Şərifzadə və başqa molla-nəsrəddinçilərin satirik əsərlərinin Namiq Kamalın yaradıcılığı ilə mövzu, ideya bağlılığı, sənətkarlıq xüsusiyyətləri, satirik ifadə tərzini konkret nümunələr əsasında şərh olunur. Bununla yanaşı, akademik Həmid Araslının, böyük türk ziyalıları Fuad Köprülünün, Əziz Nesinin “Molla Nəsrəddin” jurnalı və Sabir haqqında dəyərli fikirlərinə istinad edilir. Məqalədə “Molla Nəsrəddin” jurnalı və molla-nəsrəddinçilərin türk satirik ədəbiyyatı və mətbuatı ilə sıx bağlılığı ön plana çəkilir və bu əlaqələrin mətbuatımıza və ədəbiyyatımıza müsbət təsiri təhlilə cəlb olunur.
Açar sözlər: “Molla Nəsrəddin” jurnalı, Türkiyə mətbuatı, Mirzə Ələkbər Sabir, Salman Mümtaz, Cəfər Cabbarlı, Qurbanəli Şərifzadə, Namiq Kamal, satira, nəzirə, parodiya, təhzil, felyeton

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 11.02.2021; qəbul edilib – 19.02.2021

Mutual relation of “Molla Nasreddin” magazine with the Turkish satirical press

Gulbeniz Babayeva

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: gulbeniz-babayeva@mail.ru

Abstract. In the article is dealt with the influence of “Molla Nasreddin” magazine published at the beginning of 20th century on rich literature and satirical press of peoples of the Near and Middle East. This satirical press was highly appreciated in Turkey, many satirical newspapers and magazines started to be published under the influence of it and successfully continued the traditions of “Molla Nasreddin”. In addition to it, in the article the imitation, nazire, parody and tehzil written by mollanasraddinists to the works of prominent representatives of Turkish satirical literature such as Namiq Kamal, Ziya Pasha and others are analyzed on the basis of comparisons and parallels. The connection of subject and idea of satirical works by Mirza Alakbar Sabir, Salman Mumtaz, Jafar Jabbarli, Gurbanali Sharifzade and other mollanasraddinists with the creativity of Namiq Kamal, features of mastership and satirical style of expression are interpreted based on concrete examples. Besides it valuable thoughts of Hamid Arasli, Fuad Koprulu and Aziz Nesin, great Turkish intellectuals about “Molla Nasreddin” magazine and Sabir were referred in the article. In the article is focused on “Molla Nasreddin” magazine and closed connection of mollanasraddinists with Turkish satirical literature and press; and positive effect of these relations to our pres and literature is studied.

Keywords: “Molla Nəsrəddin” magazine, Turkish press, Mirze Alakber Sabir, Salman Mumtaz, Jafar Jabbarli, Gurbanali Sharifzade, Namig Kamal, satire, nazire, parody, tehzil, feuilleton

Article history: received – 11.02.2021; accepted – 19.02.2021

Giriş / Introduction

Azərbaycan satirik mətbuatının əsasını qoyan “Molla Nəsrəddin” jurnalı dünya xalqlarının satirik mətbuatı və ədəbiyyatı ilə qarşılıqlı əlaqə və təsir şəraitində inkişaf etmiş, formalaşmış, ədəbi məktəb yaratmağa qədər böyük bir təkamül yolu keçmişdir. “Molla Nəsrəddin” jurnalı nəşrə başladığı gündən (7 aprel 1906) Yaxın və Orta Şərq xalqlarının mətbuatına, zəngin ədəbiyyatına, ictimai fikrinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmiş və silinməz izlər qoymuşdur. Jurnalın bu tarixi xidmətləri unudulmamış, Azərbaycanın hüduqlarından kənarında, beynəlxalq aləmdə, o cümlədən Türkiyədə Şərq xalqlarını milli intibaha, dirçəlişə, azadlıq və demokratiyaya səsləyən “Molla Nəsrəddin” satirik dərğisinin müstəsna rolundan dönə-dönə bəhs edilmişdir. Türkiyənin tanınmış elm adamları, şair və yazıçıları – Nazim Hikmət, Məmməd Fuad Köprülü, Əziz Nesin, Hilmi Ucaş, Hüseyin Kazım Qədri, Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu, İbrahim Altay Qövsi, Vahab Yurdsevər və başqaları “Molla Nəsrəddin” jurnalı, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir və molla-nəsrəddinçi satiranın yaradıcıları haqqında dəyərli fikir və mülahizələr söyləmişlər. Görkəmli türk şairi Nazim Hikmət M.Ə.Sabir yaradıcılığında ümumbəşəri dəyərləri ön plana çəkərək demişdir: “Sabir yalnız Azərbaycanın deyil, Orta Asiyanın, Orta və Yaxın Şərqin ən böyük şairlərindən biridir. Sabiri əslindən oxuyub anlama bildiyim üçün qəlbimdə sevinc duyuram. Sabirin azadlıq, xalq mənafeyi, demokratiya uğrunda, istibdada, dərəbəyliyə, qara qüvvələrə və burjua liberalizminə qarşı apardığı mübarizə mənim vətənimdə eyni yolda döyüşənlər üçün sınılanmış bir silahdır. Sabirin şeirləri, “Molla Nəsrəddin” jurnalındakı əsərləri Türkiyədə azadlıq sevənlərin ilham mənbəyi idi. 1908-ci il inqilabından əvvəl və sonra Sabir Türkiyədə yalnız tərəqqipərvər ziyalılar arasında deyil, xalq kütlələri arasında da məhəbbət və həyəcanla oxunan bir şair idi” [3, s.367].

Əsas hissə / Main Part

Türk satirik ədəbiyyatı və mətbuatına molla-nəsrəddinçilərin, Azərbaycan şair və yazıçılarının təsiri haqqında məlumatlara bir çox mənbələrdə rast gəlmək mümkündür. Zahir Güvəmlinin “Türk mizah edebiyatı antolojisi” kitabında XX əsrin əvvəllərində, II Məşrutiyətdən sonra Türkiyədə nəşr edilən satirik qəzet və dərğilərdən seçilmiş 50-dən artıq şeir və nəsr nümunələri toplanmışdır. Tədqiqatçının Türkiyədə yayımlanan “Qaragöz”, “Akbaba”, “Çınqıraqlı tatar”, “Xəyal” kimi satirik mətbuat orqanlarından topladığı nəzm və nəsr parçalarında “Molla Nəsrəddin” jurnalına məxsus, xüsusilə də Cəlil Məmmədquluzadə publisistikası və Mirzə Ələkbər Sabir satiraları üçün xarakterik olan tənqidi ruh, dövrə, zəmanəyə sərt, açıq tənqidi münasibət, ictimai və sosial problemlərin qabardılması kimi mühüm məsələlər diqqət mərkəzində saxlanılır.

Akademik Həmid Araslı “Sabir və Şərq ədəbiyyatı” adlı məqaləsində molla-nəsrəddinçi şairin türk satirik ədəbiyyatı və mətbuatına təsirindən bəhs edərək yazır: “... Bir məlumatda Sabir əsərlərinə hələ 1909-cu ildə türk şairlərinin də nəzirələr yazdığı aydın göstərilir. O zaman Türkiyədə nəşr olunan “Qaragöz” adlı satirik qəzetin 70-ci nömrəsində Məhəmməd İzzətin “Həşbi-hal və fəryadi-şahi-əcəm” adlı şeiri Sabirin 1908-ci ildə “Molla Nəsrəddin”də nəşr olunmuş “İran özümündür” şeirinə nəzirədir. Bu fakt göstərir ki, türk mətbuatı geniş tədqiq olunsay, Sabir yaradıcılığının Türkiyə ədəbiyyatı üzərindəki mütərəqqi təsiri də aydınlaşdırıla bilər” [5]. Həmid Araslı fikrinin məbədində onu da nəzərə çatdırır ki, Sabir Türkiyədə o zaman satirik rübailəri ilə məşhur olan Əşrəfin əsərlərini sevirdi.

Görkəmli tədqiqatçı Nazim Axundov Mirzə Ələkbər Sabir irsinin Türkiyədə təbliği istiqamətində Əziz Nesinin müstəsna rolunu yüksək dəyərləndirərək yazır: “O, 1962-ci ildə türk satira jurnalı

“Zübük”də “Böyük həvcçi Mirzə Ələkbər Sabir” adlı məqaləsini çap etdirmiş və şairin “Qorxuram” satirasının tərcüməsini orijinalı ilə birlikdə buraxmışdır [8, s.345].

Mollanəsrəddinçilərin yaradıcılığına daha çox müraciət etdiyi, əsərlərinə parodiya, nəzirə, bən-zətmə və təhziilər yazdığı sənətkarlardan biri də Namiq Kamaldır. O, türk satirik mətbuatının öncül-lərindəndir. Yaradıcılığında Türkiyə xalqının ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni həyatı xüsusi yer tutur. Türkiyədə mütləqiyyət rejimini devirmək, konstitusiyalı monarxiya, milli məclis, ən başlıcası isə de-mokratik bir cəmiyyət qurmaq üçün ictimaiyyəti maarifləndirmək, elm və mədəniyyətin inkişaf etdi-rilməsinə təkan vermək kimi tələyüklü məsələlərin həllində Ziya Paşa ilə Namiq Kamal eyni əqidə birləşdirirdi. Bəzi məsələlərdə Namiq Kamalın fikirləri daha mütərəqqi idi. O, zorakılıq üzərində bər-qərar olan feodal-patriarxal quruluşunun kökündən məhv edilərək azad, demokratik bir cəmiyyət qu-rulmasını istiqlalçılığın önəmli şərti kimi dəyərləndirirdi. Mövcud rejimin qanunsuzluqlarına qarşı bərişmazlıq, üsyankarlıq onun yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir. Namiq Kamalın cəmiyyət, xalq, onun vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının qorunması haqqında dəyərli fikirləri sonralar “Molla Nəsrəddin”in ilk sayındakı “Sizi deyib gəlmişəm” xitabı ilə üst-üstə düşərək paralellik yaradır. Bu, təbii olaraq, bütün Şərqləminin, eyni zamanda Türkiyənin Azərbaycanla oxşar təleyi və problemləri yaşaması ilə əlaqədar idi. Namiq Kamalın Ziya Paşanın “Röya”sına cavab şəklində yazdığı eyniadlı publisistik əsərindəki (1872) ideoloji xətt, çağırış ruhu “Molla Nəsrəddin”in proqram xarakterli ilk məqaləsi ilə tam ekvivalentlik yaradır: “Ey qəflət yuxusunda yatanlar, ey səfalətə alışanlar! Ey əsarət düşkünləri! Ey qorxaqlar və mütilər! Ey mürtəkiblik zillətinə sitayiş edənlər! Gözlərinizi ancaq qiya-mətdəmi açacaqsınız? Boynunuzdakı əsarət zəncirini cəhənnəm zəbanilərinə təslim etmək üçün mü saxlayırsınız? Bir dəqiqə sonra daimiliyinə əmin ola bilmədiyiniz həyatınız üçün mü, insanlığın dilin-də adınızı əbədi surətdə nifrətlə yad etdirəcək qədər qorxursunuz. Çəkdiyiniz həqarət yükünə qiyamət gününün mizanında günahların ağırlığını göstərmək üçün mü təhəmmül edirsiniz? Heyhat!” – deyər Namiq Kamal “Hürriyyət pərisi”nin dili ilə xalqa müraciət edir. Bu çağırışda gah onun qəzəbli, üs-yankar, qəbləri rıqqətə gətirən narahatlığını, gah da mülayim, sətiraltı, gizli eyhamlarla oyanmağın vaxtının çoxdan çatdığını satirik bir dillə izhar etdiyinin şahidi olur. O, fikrinin məbədinə yazır: “Ey qəflət yuxusuna dalanlar! Sahibi qüdrət xalq etdiklərini görmək üçün sizə göz vermişdir. Siz isə aydın həqiqətləri görmə vasitələrinizi bağlayaraq, hər şeyi xəyalınızla və qulağınızla görməyə çalışır-sınız. Gözləriniz açıq halda uyuyursunuz. Gözləriniz qapandıqca, adətən meyid halına gəlırsiniz. İçi-nizdəki ən təcrübəli bir qocanın görüş və düşüncələrində belə ikigözü anadangəlmə kor olan əlil bir uşağın rəyası qədər, həqiqətə uyğunluq yoxdur... Uyuyunuz, uyuyunuz, həyatdakı qəfləti ölümdəki yuxuya dəyişmək üçün bundan asan yol yoxdur. Ey səfalət düşkünləri!.. Siz qarnınızı doyurmaq üçün övladınızı ac buraxmağa təvəkkül adı verirsiniz. Kasıbların halı belə Allaha bəyan olduğu halda, siz “kimin bir tikə çərəyi varsa, o, “ölməz” şüarı ilə kifayətlənirsiniz...” [2, s.10-11].

Namiq Kamal mətbuata xüsusi önəm verir, onu xalqın arzu və istəklərinin ifadəçisi, istiqlal uğ-runda mübarizədə kəsərli bir silah kimi dəyərləndirirdi. Yazıcının Türkiyədə nəşr olunan “Təsviri-əf-kar”, “Hürriyyət”, “Müxbir”, “İbrət”, “Həqiqət”, “Diyojen”, “İttihad” və başqa mətbuat orqanlarında beş yüzdən artıq publisistik məqaləsi yer almışdır. On il (1863-1873) ərzində dərc etdirdiyi məqalə-lərdə Namiq Kamalın Türkiyə həyatının ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni və sosial həyatının mənzərələri real şəkildə əksini tapmışdır. Onun bu sanballı publisistik yazılarında aforizmə çevrilən çox dəyərli fikirləri bu gün də olduqca aktual səslənir: “Mətbuatdan məhrum olan ölkələr ədalətin faydalarından məhrum olur”, “Ətalət ölümün kiçik qardaşı, səfahət həyatın böyük düşmənidir”, “Xalq hakimiyyəti ağıl əsaslarına söykənir, mənəvi və əxlaqi azadlıq düşünən ağılın zəfərini qazanmaqla təmin edilir”, “İnsan vətəninə sevməlidir, çünki vətəninə mövcud olan hakimiyyətin bir hissəsinə tam mənası ilə sahibdir”, “Acı söz fələyin silləsindən ucuzdur” və s.

Namiq Kamalın dövrü mətbuatda çap etdirdiyi oçerk, məqalə, felyeton və pamfletləri ideya və məzmun zənginliyi, çoxçalarlığı ilə seçilir. Onun “İstila dövrü”, “Şərqlə məsələsi”, “Xəstə adam”, “Ra-mazan məktubu”, “Cəhənnəmdə bir söhbət”, “Qərəz-mərəz” və s. əsərlərində köhnə stereotiplərdən uzaqlaşma, xalqın milli istiqlal ideyalarını, demokratik hüquqlarını boğmağa çalışan qüvvələrin tən-qidi mühüm yer tutur.

Azərbaycan ədəbiyyatında, milli mətbuatımızda Namiq Kamal yaradıcılığına böyük maraq olmuş, buna görə də onun əsərlərinə xeyli nəzirə və təhzillər yazılmışdır. Xüsusilə molla-nəsrəddinçi şair və yazıçılar – Mirzə Ələkbər Sabir, Salman Mümtaz, Cəfər Cabbarlı, Qurbanəli Şərifzadə və başqaları Namiq Kamal yaradıcılığından sənətkarlıqla bəhrələnmişlər.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən “Füyuzat”, “İrşad”, “Həyat”, “Şəlalə”, “İqbal”, “Yeni iqbal” “Tərəqqi”, “Həqiqət”, “Molla Nəsrəddin” kimi mətbuat orqanlarında Namiq Kamalın yaradıcılığından bəhs olunmuş, pyeslərinin tamaşaya qoyulmasından söhbət açılmış, eyni zamanda onun əsərlərinə nəzirə, parodiya və təhzillər yazılmışdır. Fuad Köprülü Mirzə Ələkbər Sabirin satiralarında ictimai tənqidin gücünü, Türkiyə ədəbiyyatı ilə, xüsusilə Namiq Kamal yaradıcılığı ilə bağlılığını nəzərə çarpdıraraq yazır: “Axundzadə və müəqiblərinin pyeslər, hekayələr və məqalələr ilə yaptıkları ictimai tənqid vəzifəsini Sabir kiçik, zərif mənzumələri ilə, hətta daha qüvvətli və daha təsirli bir şəkildə yazmışdır. Sabirin şeirlərində Osmanlı ədəbiyyatının Namiq Kamal ilə Rəcəbzadə Əkrəmin təsirləri ara-sıra gözə çarpmayla bərabər, o, gərək dil və gərək nəzm şəkilləri etibarilə klassik azəri şeirinin ənənələrinə sadıq qalmış və ən şəxsi şeirlərində daima məhəlli rəngi mühafizə etmişdir” [6, s.428-429]. Fuad Köprülünün qeyd etdiyi kimi, Namiq Kamal yaradıcılığına xüsusi önəm verən şairlərdən biri Mirzə Ələkbər Sabir idi. Namiq Kamalın yaradıcılığına böyük rəğbət bəsləyən şair onun “Vətən”, yaxud Silistrə” pyesindəki “Vətən şərqi”nə bənzətmə yazmış, “Hürriyyət qəsidəsi”ndən bir misranı təzmin etmişdir. Bununla yanaşı, şeirdə Namiq Kamalın bəzi fikirlərinə istinadlar da vardır.

Namiq Kamalın “Vətən şərqi” şeiri keçən əsrin əvvəllərində müəllifinə böyük şöhrət qazandırmış, ölkə hüdudlarından kənar, o cümlədən Azərbaycanda da geniş yayılaraq çoxmilyonlu oxucuların diqqətini cəlb etmişdir. Şeirdəki yüksək vətənpərvərlik hissi, türk xalqının, Osmanlı imperiyasının mübarizliyini, qəhrəmanlığını, məğrurluğunu əks etdirən ölməz misralar hər kəsdə qürur hissi yaradır. Buna görə də bu himnə çevrilən şeir dövrünün bir çox mətbuat orqanlarında çap olunmuş, əl-əl gəzərək xalqın dilinin əzbərinə çevrilmişdir. Təsadüfi deyildir ki, 1905-1911-ci illərdə İran məşrutə inqilabının qəhrəmanları “Vətən şərqi”nin misralarını əzbər söyləyərək zülm və istibdada, şahlıq rejiminə qarşı mübarizə aparmışlar.

Namiq Kamal dörd bəndlik şeirdə bədii təkrirlərdən istifadə yolu ilə vətən məhəbbətinin əvəz olunmazlığını, bölünməzliyini yüksək sənətkarlıqla əks etdirir:

*Amalımız, əfkarımız ikbal-i vatandır,
Serhaddimiza kale bizim hak-i bedendir,
Osmanlılarız, ziynətimiz kanlı kefendir,
Kavqada şəhadetle bütün kam alırıq biz,
Osmanlılarız, can veririk, nam alırıq biz!*

Sabirin Namiq Kamala nəzirə yazdığı birinci şeiri beş, ikinci şeiri isə altı bənddir. Şeirlərin üçündə də qafiyə sistemi eynidir, fərqlilik yoxdur. Lakin formaca oxşar olan şeirlərin məzmunu tamamilə fərqlidir. Namiq Kamalın lirik mahiyyətli şeiri Sabirdə satirik səpkidə işlənmiş və mahiyyət etibarilə təzad yaratmışdır. Əgər Namiq Kamalda Vətən anlamı sözün həqiqi mənasında qürur yeri, müqəddəs bir məkan, yenilməzlik mücəssəməsi kimi tərənnüm olunursa, Sabirdə isə əksinə, vətəni talan edənlər, onu xarabazara çevirənlər, məhv etməyə çalışan qaragüruhçu qüvvələr sərt ittihamla qarşılaşır, ciddi tənqiddə məruz qalırlar. Sarkazma istiqamətlənən acı kinayə, sətiraltı eyham, öldürücü ifadələr şeirin hər misrasına hoparaq tənqidi ən yüksək həddə çatdırır. Sabirin novatorluğunu nəzərə çarpdıran Cəfər Xəndan yazır: “Bu kiçik dəyişiklik böyük fərqə səbəb olmuş, lirik şeir satirik şeirə çevrilmiş, Namiq Kamalın misrası Sabirin olmuş, şeirin ideya istiqaməti, hətta üslubu da fərqlənmişdir” [1, s.333].

Sabirin şeirində mürəkkəb və ziddiyyətli bir dövrdə Azərbaycanın real ictimai-siyasi mənzərəsi, hərcmərclik, gerilik, cəhalət, xaotika, ölkədə hökm sürən özbaşınalıq, qoçuluq və s. neqativ halların ifşası bütünlüklə əksini tapmışdır. Namiq Kamal lirik şeirin ən gözəl və əhəmiyyətli nümunəsini yaratmışsa, Sabir satirik fon arxasında şiddətli sarkazmın zirvəsinə yüksələ bilmişdir:

N.Kamal: Amalımız, əfkarımız iqhali-vətəndir
M.Ə.Sabir: Amalımız, əfkarımız ifnəyi-vətəndir
N.Kamal: Osmanlılarız, can veririz, nam alırıq biz!
M.Ə.Sabir: Qafqazlılarıq, yol kəsiriz, nam alırıq biz!
N.Kamal: Hər guşədə bir şir yatar torpağımızda
M.Ə.Sabir: Hər küncdə min tülkü yatıb çardağımızda.

Şeirin digər bəndlərində də bu antitezalığı paralelləşdirmələr əsasında üzə çıxarmaq mümkündür. Sabir “Molla Nəsrəddin” ənənələrinə sadıq qalaraq Namiq Kamalın “Vətən şərqi”ndən bir fon kimi yararlanmış və özünün ən mükəmməl satiralarından birini yaratmışdır.

M.Ə.Sabir N.Kamalın əsərinə etdiyi ikinci təhildə şeir in yalnız vəzn və qafiyə sistemindən bəhrələnmiş, orijinalda olan heç bir ifadədən istifadə etməmişdir. Şair təhildə eyş-işrət düşkünlərini, nəfsi-əmmarəsinin quluna çevrilənləri, “gündə bir arvad alan”ları satira atəşinə tutmuşdur. Sabirin satirik və ittihamedici gülüşü mənfi tipin ifşasına xidmət etmişdir.

Namiq Kamalın “Vətən, yaxud Silistrə” pyesinin qəhrəmanı Abdullah Çavuşun əsər boyunca tez-tez işlətdiyi “Qiyamətmi qopar?” ifadəsi Türkiyədə olduğu kimi, Azərbaycanda da geniş yayılmış, məktub, felyeton, şeir, məqalə və s. janrlarda çox istifadə olunmuş, mətbuat orqanlarında işlənmişdir. Əziz Şərif “Keçmiş günlərdən” adlı xatirəsində atası Qurbanəli Şərifzadənin “Molla Nəsrəddin” jurnalında (1911, № 6, s.6) “Qiyamətmi qopar?” başlıqlı felyetonunun dərc olunduğunu yazır. “Hacileylək” imzası ilə çap edilən felyetonda müəllif müxtəlif məsələlərdən söhbət açır və bir məlumatı tamamladıqda sonda həmin ifadəni təkrar edir: “Əgər Qaradağ ayısı Rəhim xanı Təbrizdə cəlal ilə istiqbal edib qədəmlərinə düşsələr və öz günahlarını boyunlarına alıb, ondan üzr istəsələr, qiyamətmi qopar? Əgər Rəhim xan bir azdan sonra onların günahından keçib fürsət vaxtında dübarə Təbrizi mühasirə edib, Azərbaycanı odlayıb yandırsa... qiyamətmi qopar? Əgər Maku, Qaradağ və Ərdəbil mahallarında zorba ağalar və qoçaq mülkədarlar, zəbədəst seyidlər və boynuyğun mollalar biçərə rəiyyətin və yazıq əkinçinin dərisini soyub qanlarını əməndə, Azərbaycan əyalət kübrası kənardan durub biqeydanə tamaşaçı olsa, qiyamətmi qopar?” Əgər Naxçıvan məşədi, kablayı və hacıları saqqallarını qırmızı boyamasalar, qiyamətmi qopar?” [4, s.6-7].

Göründüyü kimi, Qurbanəli Şərifzadə İranda, Cənubi Azərbaycanda, Naxçıvanda baş verən hadisələrin, qanun pozuntularının, istismarçı rejimin özbaşınalığının, mütləqiyyətə qarşı mübarizə aparan mücahidlərin haqq səsinin boğulmasının satirik təsvirini vermək və sarkazmi dərinləşdirmək məqsədi ilə “Qiyamətmi qopar?” aforizmindən yerli-yerində istifadə etmişdir.

M.Ə.Sabirin “Övladımız, əzkarımız əfsaneyi-zəndir” beyti ilə başlayan satirası Namiq Kamalın 1907-ci ildə “Füyuzat” jurnalında (3 mart, №11) çap edilmiş “Amalımız, əfkarımız iqhali-vətəndir” misrası ilə başlanan şeirinə ikinci nəzirəsidir.

Övrədımız, əzkarımız əfsaneyi-zəndir,
Əfsaneyi-zən nuri-dilü ruhi-bədəndir,
Cün hübbi-nisa lazimeyi-hübbi-vətəndir,
Əhli-vətəniq, hübbi vətən yad alırıq biz!
Dindarləriz, gündə bir arvad alırıq biz! [7, s.72].

M.Ə.Sabir Namiq Kamalın “Hürriyyət qəsidəsi”ni bir şeirində təzmin etmişdir:

Deyirdik bir zamanlar biz kəmalı-fəxrü hümmətlə:
“Cahangirənə bir dövlət çıxardıq bir əşirətdən!”
Bir gün də iftixar etsək səzadır fəxri-qeyrətlə:
Kərəmkaranə beş dövlət yetişdirdik rəiyyətdən!

M.Ə.Sabir bu dörd misralıq kiçik nəzm parçasının ikinci misrasını Namiq Kamaldan olduğu kimi götürmüş və şeirin ritm və ahənginə, qafiyə siteminə uyğunlaşdırmış, bununla belə türk şairinin müstəqim mənada işlətdiyi misraya satirik yozum verərək öz məqsəd və məramını kinayəli tərzdə ifadə etmişdir. Şeir ilk dəfə “Həqiqət” qəzetində (14 iyul 1910, №160) “Ə.Sabir” imzası ilə çap olunmuşdur.

Namiq Kamalın “Hürriyyət qəsidəsi” Türkiyədə geniş əks-sədaya səbəb olduğu kimi, Azərbaycanda da şöhrət qazanmış, Məhəmməd Hadi “Facieyi-həyatımızdan bir pərdə” şeirini əsərə nəzirə yazmış və “Nəğməyi-əhraranə” şeirində isə həmin qəsidədən bir misranı təzmin etmişdir:

*Kamalın bu kəlamilə xitam et nəğməni, Hadi:
“Nə əfsunkar imişsən, ah ey didari-hürriyyət!”*

Namiq Kamalın bu misrasının təsiri ilə sonralar bir çox lirik və satirik əsərlər meydana gəldi. M.Hadi 1909-cu ildə yazdığı “Bariqeyi-zəfər parlayır, istiqbal bizimdir” adlı şeirini də həmin misranın vəzn və qafiyə quruluşu əsasında qələmə almışdır. M.Ə.Sabir M.Hadiyə cavab olaraq “İstiqlal bizimdir” satirasını yazmış və “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1909-cu ilin 11-ci nömrəsində “Əbunəsr Şeybani” imzası ilə çap etdimişdir:

*Yetər canım, çəkil get, etmə çox təbxiri-hürriyyət!
Bizim qazqanda hərgiz oynamaz kəfkiri-hürriyyət!
Hani, dersən: “Girizandır vətəndən leyli-istibdad?”
Məgər görməzmişən ətrafı tutmuş xeyli-istibdad?”*

Şeir dərc olunduqdan bir az sonra Əli Nəzmi “Möhtərəm Sabirin şeirinə nəzirə” qeydi ilə “Amali-hürriyyət” satirasını yazır və “Tərəqqi” qəzetində çap etdirir.

Nəticə / Conclusion

Azərbaycan mətbuatının inkişafında müstəsna rola malik olan “Molla Nəsrəddin” satirik jurnalı XX əsr ədəbi və ictimai fikir tarixində yeni mərhələnin əsasını qoymaqla təkəcə Azərbaycanda deyil, Yaxın və Orta Şərq xalqlarının həyatında mühüm ədəbi hadisəyə çevrildi. Türk xalqlarının satirik ədəbiyyatına və mətbuatına müsbət təsir göstərən “Molla Nəsrəddin” jurnalı nəinki molla-nəsrəddinçilər ədəbi nəslinin yetişib formalaşmasında, eləcə də Şərqlin milli oyanışında, özünüdərkində, yeni tipli satiranın yaranmasında böyük zirvələr fəth etdi. Türk dünyasını zülm və istibdada, əsarət və köləliyə qarşı mübarizəyə səslədi. Onlara azad, demokratik bir dövlətin vətəndaşı olmaq missiyasını təlqin etdi. “Molla Nəsrəddin” jurnalının milli intibah və istiqlal uğrunda mübarizəsinə bütün Şərq xalqları, o cümlədən Türkiyənin görkəmli şair və yazıçıları, tanınmış ziyalıları da qoşuldular. “Molla Nəsrəddin” jurnalının təsiri ilə Türkiyədə “İncili Çavuş” (1908), “Karagöz” (1908), “Zuhuri” (1908), “Nekrequ ile Pişekar” (1909), “Laklak” (1909), “Eşref” (1909), “Hande” (1910), “Kahya Kadın” (1910), “Curcuna” (1911), “Zügürt” (1911), “Tokmak” (1911), “Karikatür” (1914), “Nasreddin Hoca” (1914), “Diken” (1918), “Güleryüz” (1921), “Aydede” (1922), “Akbaba” (1922), “Kelebek” (1923), “Marko Paşa”, (1946), “Karakedi” (1951), “Tef” (1954), “Dolmuş” (1956) və başqa satirik qəzet və dərgilər nəşrə başlamış və “Molla Nəsrəddin”ə məxsus satirik tərz, folklordan və klassik ədəbiyyatdan gələn ənənələri inkişaf etdirmiş, modern üslubu formalaşdırmışlar. Türk şair və yazıçılarının əksəriyyətinin fəaliyyət göstərdiyi bu satirik mətbuat orqanları molla-nəsrəddinçilərin yaradıcılığına dö-nə-dönə müraciət etmiş, “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin yaradıcıları da qarşılıqlı olaraq Türkiyə ədəbiyyatının Namiq Kamal, Ziya Paşa, Abdulla Cövdət, Mahmud Əkrəm Rəcəzadə kimi sənətkarlarının əsərlərinə nəzirə, bənzətmə, parodiya və təhzillər yazaraq satirik mətbuatın və zəngin Şərq ədəbiyyatının yaradıcılarına çevrilmişlər.

Ədəbiyyat / References

1. Cəfər Xəndan Hacıyev. Sabir yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri. Bakı: Azərnəşr, 1962.
2. Edib-i azim mərhum Namik Kemal beyin rüyası. İstanbul, 1326 (ərəb əlifbası ilə).
3. Əziz Mirəhmədov. Sabir. Bakı: EA nəşri, 1958.
4. Əziz Şərif. Keçmiş günlərdən. Xatirələr. Bakı: Azərnəşr, 1977.
5. Həmid Araslı. Sabir və Şərq ədəbiyyatı. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1982, 29 may, №21.
6. "İnönü Ansiklopedisi". Cilt 4. Ankara, 1950.
7. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. Bakı: Azərnəşr, 1960.
8. Nazim Axundov. Azərbaycan satira jurnalları (1906-1920-ci illər). Bakı: EA nəşri, 1968.
9. İsa Həbibbəyli. Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. Naxçıvan: Əcəmi, 2009.

Взаимосвязь журнала «Молла Насреддин» и турецкой сатирической печати

Гюльбеніз Бабаева

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: gulbeniz-babayeva@mail.ru

Резюме. В статье говорится о влиянии издававшегося в начале XX века сатирического журнала «Молла Насреддин» на богатую литературу и сатирическую печать народов Ближнего и Среднего Востока. Этот орган печати был высоко оценен и в Турции, под его воздействием начался выпуск многих сатирических газет и журналов, успешно продолжавших традиции «Молла Насреддина». Помимо этого, к анализу привлечены подражания, назире, пародии и памфлеты, написанные молланасреддинцами на произведения видных представителей турецкой сатирической литературы Намык Камала, Зия Паши и других. В статье на конкретных примерах комментируется тематическая, идейная связь, творческие особенности, сатирическое своеобразие произведений сатириков молланасреддинцев Мирзы Алекпер Сабира, Салман Мумтаза, Джафара Джаббарлы, Гурбанали Шарифзаде с творчеством Намыка Камала. Также приведены суждения академика Гамида Араслы о ценных высказываниях видных турецких литераторов Фуада Кёпрюлю, Азиза Несина относительно журнала «Молла Насреддин» и Сабира. На передний план выведена мысль о тесной связи турецкой сатирической литературы и печати с Азербайджаном, журналом «Молла Насреддин» и молланасреддинцами и положительном влиянии этих связей на нашу прессу и литературу.

Ключевые слова: журнал «Молла Насреддин», турецкая печать, Мирза Алекпер Сабир, Салман Мумтаз, Джафар Джаббарлы, Гурбанали Шарифзаде, Намык Камал, сатира, назире, пародия, памфлет, фельетон